

LA COMUNITAT JUEVA DE BARCELONA (SEGLE XIV)

ANNA RICH ABAD

L'estudi de la comunitat jueva de Barcelona que es proposa aquesta recerca es planteja des d'una triple premissa que l'afecta en contingut i metodologia. S'aborda, doncs, l'estudi socioeconòmic de la comunitat jueva de Barcelona en un marc cronològic concret —el període comprès entre 1348 i 1391— i a partir d'una font documental ben determinada: els documents notariais conservats en la ciutat de Barcelona pertanyents a aquell moment.

Justificar la tria de la comunitat jueva de Barcelona sembla innecessari, donada la importància que assolí durant l'edat mitjana. Efectivament, la jueria barcelonina fou prou coneguda pel seu alt nivell cultural i econòmic, tant respecte dels entorns cristians com en el context de la resta de comunitats jueves de la Mediterrània occidental. Però no és només pel seu passat llunyà que la comunitat barcelonina mereixia un estudi monogràfic, sinó també pel procés històric que aquesta experimentà en la segona meitat del segle XIV, concretament entre els anys 1348 i 1391, i que tingué a veure amb els canvis econòmics i de mentalitats que devien tenir lloc en aquest moment i que afectaren el conjunt de la societat. Efectivament, entre aquests anys el món cristià exercí una pressió social i econòmica insostenible contra la comunitat hebraica de Barcelona i el seu rol tradicional —l'exercici del préstec—, per causa de l'evolució del mercat creditici entre els cristians i el desenvolupament d'una actitud més i més bel·ligerant contra el judaisme. Els avalots de 1348 i 1391 marquen les fites d'aquest procés que finalitzaria amb la desaparició del col·lectiu israelita com a tal.

És en aquest sentit que els protocols notariais barcelonins constitueixen una font important per a la reconstrucció d'aquest procés històric, ja que aporten les dades de caire econòmic per contrastar aquestes afirmacions i, a més, mostren l'estructura social del call de Barcelona a través dels afers econòmics que recullen. Malgrat no ser una font hebrea, conformen, en el cas de Barcelona, el corpus documental més fiable possible sobre el funcionament econòmic i social de la comunitat i dels seus components, tant en l'àmbit intern com en relació amb el context social d'hegemonia cristiana.

Els protocols notariais de Barcelona ofereixen, així, la visió del microcosmos jueu des de la mateixa definició de l'espai físic del call. Malgrat l'estreta relació amb l'entorn cristià, aquest es configura com una microciutat, autònoma dins de Barcelona, dotada de tots els elements necessaris per tal de satisfer les necessitats materials, intel·lectuals i religioses dels seus habitants. El recinte jueu, aïllat dels barris dels cristians, comptava amb diverses sinagogues, adaptades a una demografia creixent, que reflectien l'ambient religiós i erudit de la ciutat en la qual impartiren ensenyament

rabins de renom com Nisim Girondí o Hasday Cresques. També hi havia una carnisseria, una peixateria, una o més tavernes i altres botigues que asseguraven l'aprovisionament de productes *casher* al barri. Hi havia tallers i obradors artesanals, dedicats a la producció interna i d'altres destinats a la manufactura per a l'exterior. Tanmateix, el barri jueu mostrava les desigualtats socials internes del col·lectiu a través de diversos factors com ara el de l'accés limitat a la propietat dels immobles, restringida a un grup de personatges de classe alta, i també en l'agrupació d'immobles segons les categories econòmiques i professionals dels seus propietaris, com en el cas de metges o rabins, agrupats els uns en l'àrea ocupada actualment pel Palau de la Generalitat i a tocar de la sinagoga major els altres.

Aquesta mateixa qüestió de la jerarquia es posa de relleu en el moment d'abordar l'estudi de les relacions familiars que es desenvolupen entre els habitants del call, documentades en els protocols notariais a través dels fragments referents a condicions matrimonials, heretaments, dotacions, i cessions entre vius, per esmentar-ne alguns. En aquests s'observa com s'estableixen unes estratègies matrimonials concretes entre membres de diverses famílies que acaparen els càrrecs polítics dins l'aljama, especialment el de secretaris (*berurim*) del consell de Trenta que regia la política de la comunitat, i que tenen una clara consciència d'elit respecte a la resta de població jueva. Aquestes són les famílies que es relacionen també amb certa fluïdesa amb l'entorn cristià, i fins i tot arriben a tenir contactes freqüents amb la casa reial. Entre aquests noms són ben coneguts els de Gracià, Benvenist, Bellcaire i Perfet, entre d'altres. Per altra banda, també és possible observar quines són les estructures existents dins de cada unitat familiar, i com influeixen en aquestes les tradicions legals provinents del judaisme i la influència cristiana. Així queda clara la permanència de les tradicions pròpiament jueves (signatura de pactes matrimonials jueus o *ketubot*, la contractació de matrimonis a través d'intermediaris, alguns casos de bigàmia, la conservació de la llei del levirat, etc.) i la incidència de la pràctica legal catalana que obliga a validar els pactes hebraics davant un notari cristià, i que sovint lliga els pactes econòmics del dot o l'herència amb fórmules creditícies pròpies de l'entorn com ara els censals morts i violaris.

La complexitat de la vida familiar es veu també reflectida en la vida professional del call, bàsicament a través dels nombrosos contractes de comandes comercials i establiments de contractes laborals (dels quals cal destacar els infantils o d'aprenentatge) i també en diverses compravendes. Així, es pot observar l'existència d'un grup de mercaders que desenvolupen la seva activitat en el comerç internacional i es dediquen sobretot al comerç de productes de luxe, sobretot d'espècies com el pebre o el gingebre, i també de matèria primera per abastar les indústries del call, especialment el coral o la seda. Entre aquests es troben alguns dels personatges pertanyents a les famílies destacades de l'aljama, que sustenten el seu poder i prestigi amb una bona posició econòmica. Cal observar, però, que cada cop són menys els jueus que s'impliquen en el comerç internacional, al qual accedeixen normalment de forma indirecta —a través de les comandes comercials— i que en canvi augmenten els que es dediquen a aquest comerç especialitzat en coral o seda, coincidint una tendència concreta dins la producció artesanal del call.

Tanmateix, el sector professional més àmpliament representat en els protocols notariais és l'artesanal. A partir dels documents que hi fan referència es pot concloure que els jueus barcelo-

nins desenvolupen tota mena de professions artesanals, moltes de les quals van orientades a una producció de consum intern dins el call, i d'altres integrades, com s'ha apuntat anteriorment, dins un esquema productiu relacionat amb l'entorn cristià. En aquest darrer cas es trobarien les professions de coraler, la de teixidor de seda i la de dauer, les quals destaquen per la quantitat d'assenaments que generen i l'evidència del nombre de professionals que s'hi dediquen. Són aquestes professions, a més, les que aporten major nombre i diversitat d'assenaments notariais, especialment referides a contractes d'aprenentatge, contractes laborals, establiment de companyies temporals, compres i vendes de matèria primera, etc., la qual cosa mostra la seva significació dins la vida econòmica així com el nivell de desenvolupament i complexitat de les indústries d'aquest tipus. Els contractes d'aprenentatge mostren la influència del món laboral cristià, en què l'obrador constitueix un espai fortament jerarquitzat, dirigit pel mestre de l'ofici, sota el qual es troben els operaris i en darrer terme els aprenents, sovint nens llogats pels seus pares a tal fi. De vegades es constata la contracció d'associacions entre professionals del mateix ram i també entre artesans i mercaders.

Per la seva pròpia naturalesa la documentació notarial aporta poques dades sobre els grups més depauperats socialment, tot i que és evident la seva existència en l'entorn urbà del call, especialment atenent a la forta jerarquització i consciència social dels grups esmentats anteriorment. Es pot seguir la seva traça de forma ocasional a través de referències a les societats benèfiques de la comunitat, com ara la dedicada a l'ensenyament dels estudiants pobres (*talmutora*), o la dedicada a subvencionar enterrament als pobres i les referències a alguns préstecs amb penyora, que evidència la manca de recursos econòmics d'alguns membres de la comunitat.

En aquest context professional s'observa clarament l'aparent paradoxa de l'alt nivell d'autonomia que assoleix el call per abastar-se dels elements necessaris per garantir la continuïtat de les formes de vida pròpiament jueves (carn *casher*, vi *juesch*...), així com la seva imbricació en el món econòmic de la ciutat de Barcelona, que sembla imposar un tipus de producció artesanal concreta als jueus en substitució d'un rol econòmic que cada vegada sembla ser més innecessari: el desenvolupament del crèdit a cristians.

Tot aquest entramat social intern, així com les relacions de la comunitat amb l'exterior hegemònic es troben mediatitzades per l'element creditici. Una aproximació tipològica ens ha permès establir les diferències socials i cronològiques que s'imposen en el recurs del crèdit dins dels límits de la nostra recerca, ja que cal considerar que s'empren tipus de préstec diferents segons si els crèdits són rebuts o efectuats per jueus a d'altres jueus o a cristians, i també que el recurs al préstec per part dels jueus varia en el decurs del marc cronològic que ens hem proposat. En un i altre cas, el préstec és l'element que ajuda a definir el nivell de prosperitat a l'interior del call i el rol econòmic desenvolupat per la comunitat respecte de la ciutat de Barcelona.

En aquest sentit, doncs, es defineix com a crèdit bàsic de jueus a cristians l'anomenat *mutuum*, el qual es defineix com a préstec típic, carregat amb un interès oficial del 20% segons les decisions adoptades pel Concili Laterà II. En cas de tractar-se de préstecs de cristians a jueus, i que són creixents a mesura que disminueixen els *mutua*, el tipus creditici triat és el censal mort o el violari, fórmules que indiquen la presa de posicions dels cristians en el mercat creditici, superant

les prohibicions canòniques. En tercer lloc, la comanda dipòsit és el tipus triat preferentment per als préstecs entre jueus que també van en augment cap a les acaballes del segle XIV.

La conjuntura històrica influï en la utilització preferent d'una o altra forma de crèdit, així com en el factor derivat de la puixança de jueus o cristians en el mercat creditici. Així, a través dels protocols notariais s'observa que entre 1348 i 1351, possiblement a causa de la necessitat creada per la crisi subsegüent a la pesta negra, es donà un moviment extraordinari de demanda de crèdit per part de molts cristians procedents de l'entorn proper a Barcelona, especialment pagesos de l'àrea del Llobregat. Malgrat que més tard es repetirien els anys d'epidèmies i de males collites, mai més no es tornaria a produir una situació similar. Tan sols en el període 1366-1367 es produiria un moviment creditici jueu important, però que en cap cas arribaria a les cotes del període immediatament posterior a la pesta negra.

Per contrast amb aquesta situació, als darrers anys del segle XIV es constata un procés que tendeix a la inversió dels termes, i es documenta la creixent presència de jueus endeutats amb cristians sota contractes de censals morts i de violaris. Aquesta situació afecta de forma especial les aljames i els particulars dedicats al comerç i als negocis amb ressò internacional, que necessiten accedir al capital per continuar amb les seves activitats financeres, normalment d'alt nivell.

Paral·lelament, es desenvolupa un mercat creditici interior cada cop més gran en el si del call jueu, que mostra la independència financera respecte del món cristià hegemònic per al manteniment de les empreses mitjanes i petites del barri hebreu, el qual es mostra força actiu a les darreries del segle XIV. De fet, els préstecs entre jueus augmenten cap al final del segle i atès que es porten a terme entre persones de l'entorn artesanal, mostren la vivacitat del sector.

En conclusió, sembla clar que, malgrat que la comunitat mostra un alt nivell d'activitat econòmica, la importància del crèdit jueu va en davallada a finals del segle XIV, i que es tendeix a reorientar la imbricació de la comunitat hebrea en l'economia urbana vers el camp de l'artesanat, especialment en la manufactura del coral, la seda o els daus. Tanmateix, la pèrdua del rol econòmic tradicional dels jueus minimitzà la seva importància com a agents econòmics des de la perspectiva de les autoritats urbanes cristianes. A aquest element cal afegir la creixent intransigència social que havia donat una primera mostra violenta en l'avalot contra el call de 1348 i que finalitzaria amb l'aniquilació de la comunitat jueva de Barcelona l'any 1391.